

ДА ПЫТАННЯ АБ ФАНЕТЫЧНЫМ І МАРФАЛАГІЧНЫМ ВАР'ІРАВАННІ Ў ВУСНЫМ ГАРАДСКІМ МАЎЛЕННІ (НА МАТЭРЫЯЛЕ ЗАПІСАЎ У Г. П. ХОЦІМСК)

Н. В. Яненка

Гэты артыкул з'яўляецца працягам нашай ранейшай публікацыі [1].

Аналізуюцца запісы вуснага маўлення жыхароў г.п. Хоцімск Магілёўскай вобласці (усяго больш за 30 тысяч словаформаў). Удзельнікі праекта – члены адной сям'і і іх блізкія сябры. Усе дыялогі запісваліся дома – гэта бытавыя размовы ў сям'і.

Аналізуюцца запісы – гэта гарадское маўленне на субстраце хоцімскіх гавораў, у якім яўна суіснуюць рускія і беларускія рысы. Трэба адзначыць прынятае намі правіла: інфарманты гавораць на адной «мове», поўных пераключэнняў з мовы на мову тут няма. На дадзеным этапе даследавання мы не ставім задачы вызначыць рускае або беларускае паходжанне кожнай формы, і азначэнні «рускі» або «беларускі» выкарыстоўваюцца ўмоўна. Асаблівую ўвагу мы засяродзім на стылістычным вар'іраванні асобных фанетычных і марфалагічных формаў і прывядзём некаторыя лічбы, якія ілюструюць характар ужывання таго ці іншага варыянта рознымі інфармантамі.

1. ФАНЕТЫЧНАЯ ВАРЫЯНТНАСЦЬ (ФРЫКАТЫЎНЫ [Г] // ВЫБУХНЫ [Г])

Выбар інфармантамі выбухнога [г] або фрыкатыўнага [г] мае, праўдападобна, стылістычны характар. Ва ўсім нашым корпусе сустракаецца толькі 5 выпадкаў ужывання выбухнога [г], у той час як фрыкатыўны [г] сустракаецца 1729 разоў. На нашу думку, такая вялікая розніца ў лічбах можа быць растлумачана тым, што абсалютная большасць дыялогаў, адлюстраваных у корпусе, перадае звычайныя, бытавыя размовы блізкіх людзей.

Малая колькасць выпадкаў ужывання выбухнога [г] дазваляе растлумачыць кожны з іх.

(1) *Йогурт!* (43: 10; N)¹

У звычайнай бытавой размове інфармант ужыў слова з выбухным [г] для экспрэсіі, бо гэтая форма здалася яму цікавейшай за форму з фрыкатыўным [г]. Акрамя фанетычнай, у дадзеным прыкладзе назіраецца акцэнтная варыянтнасць.

(2) *Пайётаму так 'ііе n'ірагі.* (52: 117; L)

¹ Тут і далей пасля ілюстрацый першая лічба абазначае нумар дыялога ў нашым матэрыяле, другая – нумар выказвання, літара абазначае шыфр канкрэтнага інфарманта.

Гаворка ў выказваннях, якія ў дыялогу папярэднічалі гэтай фразе, ішла аб правядзенні работ па паклейцы шпалерамі кухні, пра неабходную для гэтага колькасць матэрыялу. Дадзенае выказванне завяршае гэтую тэму, і далей адбываецца пераход размовы да іншай тэмы. Трэба звярнуць увагу на фанетычнае афармленне слова *поэтому*. Выкарыстоўваючы варыянт з *йе*, інфармант гуляе са словам. Верагодна, гэты варыянт ужыты для экспрэсіі, ён больш «цікавы». Магчыма, усё выказванне трэба разглядаць як жаданне інфарманта выклікаць забаўляльны эфект, зрабіць размову больш разнастайнай з дапамогай фанетычных сродкаў.

(3) *Йа гавар’у, ма́ма **дара́дйя!*** (59: 42; L)

Гэтае выказванне – рэакцыя на паведамленне пра нечакана вялікі кошт парфумы, якую хацеў купіць інфармант. З дапамогай варыянта з выбухным [г] асоба перадае здзіўленне.

(4) *Н’і **ф’і́а** с’і́б’э!* (76: 90; N)

Інфармант N, якому належыць выказванне, здзівіўся таму, што ў яе з суразмоўцам быў адзін і той жа настаўнік, нягледзячы на тое, што ўдзельнікі размовы закончылі ў розны час. Акрамя таго, характар самога выказвання спецыфічны, экспрэсіўны, і ўжыта яно ў сітуацыі размовы двух інфармантаў з не вельмі вялікай розніцай ва ўзросце.

(5) *А **д́дзе-та** ты́с’ічу шы́ссот́ стран’і́ц.* (78: 157; N)

Інфармант распавядае пра тое, што студэнты філалагічнага факультэта чытаюць тоўстыя кнігі. Выбухны [г] ужыты, магчыма, для таго, каб ужо ў пачатку выказвання «падрыхтаваць» суразмоўцу да нечаканай інфармацыі, якая павінна здзівіць.

2. ФАНЕТЫЧНАЯ ВАРЫЯНТНАСЦЬ (ЦВЁРДЫ [Ч] // МЯККІ [Ч’])

З 1990 ужытых варыянтаў **ч** у нашым корпусе 1821 раз быў ужыты цвёрды [ч] і толькі 169 разоў мяккі [ч’]. Выкарыстанне мяккага [ч’] характэрна для сітуацый, якія маюць пэўную стылістычную афарбоўку. Так, мяккі [ч’] ужываюць інфарманты пад уплывам афіцыйнай тэмы размовы, у сітуацыях, якія маюць крыху ўрачысты характар, для перадачы розных адценняў экспрэсіі, пры цытаванні слоў іншага чалавека, жаданні перадаць характар яго маўлення і ў некаторых іншых.

Цікавая з пункта гледжання маўленчых паводзінаў інфармантаў размова дзвюх жанчын 1966 года нараджэння, адна з якіх – настаўніца пачатковых класаў, другая – медсястра (інфарманты А і К). Размову можна падзяліць на дзве часткі згодна з тэмай, якая дамінавала ў кожнай з іх. Так, у першай частцы інфарманты разглядалі фотаальбомы і ўспаміналі знаёмых, якіх бачылі на здымках. У другой частцы гаворка ішла пра адпачынак аднаго з інфармантаў на Чорным моры. Цікава, што нават у досыць спецыфічнай сітуацыі, калі размаўлялі пра даволі

«экзатычную» сітуацыю знаходжання на моры, моўцы не выкарыстоўвалі мяккага [ч']. Але казаць пра аднолькавыя маўленчыя паводзіны інфарманта К у дзвюх частках гэтага дыялогу нельга: адсутнасць у яго маўленні мяккага [ч'] падчас размовы пра мора кампенсуецца перавагай рускіх варыянтаў некаторых формаў. Так, напрыклад, суадносіны беларускіх – мясцовых – рускіх варыянтаў займенніка *які* і яго формаў (*якей, ікей, какой*), займеннікавага прыслоўя *як* (*як, как*) у размове пра фота адпаведна 9: 9: 12, у той час, як у размове пра мора – 6: 5: 15. Да ўмоўна «беларускага» адносім варыянт *якей*, у корані якога назіраецца ўплыў беларускай літаратурнай мовы. Суадносіны варыянтаў з мяккім [ц'] – цвёрдым [т] у канчатку формы 3-й ас. адз. і мн. л. дзеясловаў цяперашняга і будучага простага часу (*ідзець – идет, пайдучь – пойдут*) адпаведна 12: 5 і 7: 14.

3. КАНЧАТАК РОДНАГА СКЛОНУ АДЗ. Л. ПРЫМЕТНІКАЎ, ЗАЙМЕННІКАВЫХ ПРЫМЕТНІКАЎ (ЯКОГА, ТАКОГА) І ПАРАДКАВЫХ ЛІЧЭБНІКАЎ М. Р. І Н. Р.

Разглядаюцца канчаткі пасля цвёрдай і мяккай асноў.

Са 161 выпадку выкарыстання дадзенай формы варыянт з канчаткам *-ога, -ага, -яга* ўжыты 81 раз, з *-ова, -ава, -ева* – 80.

Цікавая размова інфарманта А з калегай пра рэферат, які інфарманту А трэба напісаць для курсаў павышэння кваліфікацыі. У суседніх выказваннях тут ужыты розныя варыянты:

Р'іф'іра́т на два́цццц' п'ац' – тр'іцццц' стран'іц ручнóва ц'экта. (53: 61; А)

Ілі дз'эс'іц' – п'ітнáцццц' п'ічáтнага. (53: 62; А)

Пóмн'іш? (53: 63; А)

Магчыма, варыянтнасць абумоўлена рознай ацэнкай рэспандэнтам інфармацыі ў двух выказваннях: абодва выказванні з'яўляюцца, напэўна, цытатай з афіцыйнага дакумента (патрабаванні да тых, хто едзе на курсы), але выказванне 62 змяшчае інфармацыю, не вельмі «прыемную» для асобы А, праз адсутнасць камп'ютэра, на якім можна было б набраць тэкст. Таму гэтая інфармацыя (ў выказванні 62) становіцца дадатковай, страчвае абавязковы (а значыць – афіцыйны) характар, і моўца выбірае варыянт з *-ага*. Заўважым, што ў дадзеным выпадку магчымы і іншыя інтэрпрэтацыі.

Трэба адзначыць, што сярод марфалагічных адзінак, якія ўжываюцца ў дадзенай форме, вылучаецца займеннікавы прыметнік *якога*. Выбар таго ці іншага варыянта канчатку тут можа быць «прадыктаваны» коранем прыметніка. Так, варыянт з коранем *як-* можа патрабаваць канчатку *-ога*, варыянт з коранем *как-* – канчатку *-ова*. Мы праверылі дадзеную гіпотэзу, і аказалася, што, сапраўды, з канчаткам *-ова*

ўжываюцца формы з коранем *как-* (*какова*), а з канчаткам *-ога* – з коранем *як-* (*якога*) і *ік-* (мясцовая форма *ікога*). Але, акрамя гэтага, сустракаецца адзін выпадак ужывання інфармантам М (мужчына 55 гадоў, муляр) варыянта *какога*:

Ты с како́га го́да? (62: 99; М)

Акрамя названых, мы прааналізавалі асаблівасці выкарыстання варыянтаў наступных формаў: займеннікавыя прыметнік і прыслоўе, злучнік, часціца (размеркаванне варыянтаў у залежнасці ад характару пачатковага зычнага ў корані – *якая* /мясцовы варыянт *ікая* / *какая*), канчатак дзеяслова трэцяй асобы адз. і мн. л. цяперашняга і будучага простага часу (цвёрды / мяккі зычны ў канчатку: *идет* / *ідзець*), суфікс дзеясловаў прошлага часу адз. л. м. р. (-ў / -л), постфікс дзеясловаў прошлага часу ж. р. і н. р. адз. л., прошлага часу мн. л. (-ся / -сь).

Наша даследаванне дае магчымасць гаварыць пра ўплыў стылістычных фактараў на выбар інфармантам таго ці іншага варыянта формы. У прыватнасці, перавага рускіх варыянтаў назіраецца ў выпадках афіцыйнай тэмы размовы, урачыстай сітуацыі, досыць высокага статусу адрасата, жадання інфарманта перадаць цікавы характар інфармацыі, выказаць добрыя адносіны да таго, пра каго распавядае, і іншых. Наш матэрыял патрабуе далейшага аналізу.

Літаратура

1. Запрудскі С. М., Яненка Н. В. Варыянтнасць у вусным гарадскім маўленні: унутранае і сацыяльнае вар'іраванне (на матэрыяле запісаў у гарадскім пасёлку Хоцімск) // Беларускае слова: гісторыя і сучаснасць: Зб. арт. па матэрыялах навук. чытанняў, прысвеч. памяці праф. А. І. Жураўскага (27 кастрычніка 2009 г., г. Мінск) / Пад агул. рэд. М. Р. Прыгодзіча. Мінск, 2010. С. 63–66.